

กระบวนการอพยพและตั้งถิ่นฐาน

“เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” เป็นวลีที่ใช้เปรียบเทียบภารกิจของเจ้าเจ็ดตนในการสร้างบ้านแปงเมืองในดินแดนล้านนาเดิมขึ้นมาอีกในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ และต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ กลายเป็นคำตอบสำหรับความเป็นสังคมหลายชาติพันธุ์ในล้านนามัยเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ การที่ล้านนามีก่อตั้งชาติพันธุ์หลากหลายนั้นเป็นเพราะนโยบายเกลี้ยกล่อมและทำสงครามกวาดต้อนผู้คนจากดินแดนใกล้เคียงมาใส่บ้านเมืองของตนเองให้อุ่นหนาฝ่าคั้ง เป็นกำลังในการผลิตและการขยายอำนาจ ในบางครั้งนำไปสู่การสรุปว่า กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหลายนั้นเพิ่งเข้ามาสู่ล้านนาเมื่อสองร้อยกว่าปีนี่เอง ในการศึกษากระบวนการอพยพและการตั้งถิ่นฐานในเมืองน่านนั้น ได้พบว่า ในเขตเมืองน่านได้มีการอพยพและการตั้งถิ่นฐานอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ก่อนสมัยราชวงศ์มังรายเรื่อยมาจนถึงสมัยเจ้าเจ็ดตน เป็นการอพยพย้ายถิ่นและการตั้งถิ่นฐานอย่างเสรีเนื่องจากแต่ละรัฐไม่มีพรมแดนทางการเมืองที่แน่นอนและไม่มีการแบ่งแยกชาติพันธุ์อย่างชัดเจน กระบวนการตั้งถิ่นฐานที่ยืมนานและต่อเนื่องนี้ ทำให้เกิดวัฒนธรรมท้องถิ่นของน่านที่แยกไม่ออกว่าเป็นลื้อ ยาน หรืออื่นๆ

การอพยพและการตั้งถิ่นฐานของลื้อในอติคจอนถิ่นสมัยราชวงศ์มังราย

อาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำน่านและเขตใกล้เคียงเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานเป็นเมืองมาตั้งแต่สมัยโบราณ เริ่มจากการเป็นเมืองขนาดเล็กที่มีอำนาจการปกครองไม่กว้างขวางนัก เพราะสภาพภูมิศาสตร์เป็นเทือกเขาสูง มีป่าทึบ ที่ราบขนาดเล็กและมีจำกัด ไม่เพียงพอต่อการผลิตเพื่อเลี้ยงดูผู้คนจำนวนมาก ในเขตเมืองน่านและเมืองใกล้เคียงมีเมืองเก่าอยู่หลายแห่ง เป็นเมืองบริวารของน่านมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น เมืองเชียงคำ เชียงลม เชียงฮ่อน เชียงของ เชียงรึม เชียงแลง เชียงหลวง เมืองปง และเมืองปัว ดร. อมาตยกุลได้เสนอว่า

ที่เมืองเล็กๆตั้งอยู่ใกล้ชิดติดกันเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าในท้องถิ่นเหล่านี้ เดิมคงเป็นถิ่นที่พวกไทยได้อพยพมาจากทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เข้ามาอยู่ในดินแดนเหล่านี้ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย โดยพวกที่กำลังผู้คนมากก็มาสร้างเมืองขึ้นในท้องถิ่นซึ่งเป็นป่าเป็นดง พวกที่อพยพต่อมาซึ่งเป็นไทยพวกเดียวกันถ้ามีไพร่พลสมบูรณ์พอสร้างเมืองใหม่ขึ้นได้ ก็มาสร้างเมืองขึ้นในบริเวณที่ไม่ห่างไกลมากนัก ส่วนพวกที่อพยพมาเป็นหมู่เล็กๆ ไม่มีกำลังพอที่จะสร้างเมืองขึ้นใหม่ได้ ก็เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองที่พวก

ของคนได้สร้างขึ้นไว้แล้ว เพราะฉะนั้นจึงมีเมืองเล็กเมืองน้อยอยู่
ใกล้เคียงกันเต็มไปหมด เชื้อสายของเมืองน่านจึงน่าจะเป็นไทย
พวกหนึ่งที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พวกที่อพยพเข้ามานี้ก็
มาจากดินแดนที่เรียกว่า ลานช้างหรือถ่านช้าง มีใจพวกที่
อพยพเข้ามาทางลานนาไทยอย่างชาวเชียงราย เชียงใหม่และ
ลำพูน...¹⁹

ข้อสังเกตของตรี อมาตยกุล สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในปัจจุบันที่ว่า ได้มีการตั้งชุมชนชาวลื้อที่มาจากประเทศลาวเป็นจำนวนมากในเมืองน่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณตอนเหนือซึ่งใกล้ชิดกับพรมแดนลาว การอพยพและตั้งถิ่นฐานของลื้อในเมืองน่านนั้นน่าจะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในอดีตอันยาวนาน และเกิดมีหลายครั้งต่อเนื่องกันมา มีการเปลี่ยนแปลงผู้ตั้งถิ่นฐานในแต่ละยุคแต่ละสมัย การศึกษาข้อมูลท้องถิ่นทำให้ทราบว่า บริเวณที่เป็นชุมชนลื้อในปัจจุบันหลายแห่ง เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานมาแล้วในอดีต แต่เนื่องจากปัญหาต่างๆ อาทิ ปัญหาศึกสงครามทำให้ต้องร้างผู้คน ภายหลังมีการตั้งถิ่นฐานใหม่ จนยากที่จะกล่าวลงไปแน่นอนได้ว่า เป็นชุมชนของคนกลุ่มใดเพียงกลุ่มเดียว

กรณีศึกษาของเมืองย่างหรือเมืองภูคาในอดีต ปัจจุบันคือ บ้านป่าตอง หมู่ ๓ ตำบลศิลาเพชร อำเภอปัว เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานหลายครั้ง จนมาเป็นชุมชนของชาวลื้อในปัจจุบัน ประวัติเมืองย่างระบุว่า²⁰ เมืองย่างเป็นชื่อชุมชนที่ตั้งขึ้นตามชื่อลำน้ำย่าง เดิมเรียกว่า เมืองล่าง ผู้ก่อตั้งเมืองคือ พญาภูคา ซึ่งได้นำไพร่พลจำนวน ๒๒๐ คน อพยพจากเมืองเงินยาง เมื่อปีพ.ศ ๑๘๒๐ มาตั้งอยู่ที่บ้านห้วยเฮี้ย ต่อมาได้พบเมืองย่างซึ่งเป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน แต่ในขณะนั้นอยู่ในสภาพเมืองร้าง มีหมู่บ้านเหลืออยู่เพียงหมู่บ้านเดียว คือ บ้านกำปุง หรือ บ้านบ่อตองซึ่งเป็นหมู่บ้านของชาวลัวะ มีวัดร้างชื่อวัดคณิ พญาภูคาจึงได้อพยพผู้คนจากบ้านห้วยเฮี้ย มาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้บ้านกำปุง เมื่อสร้างเมืองเสร็จประชาชนจึงขอยกให้พญาภูคาเป็นผู้ปกครอง บางหลักฐานก็อ้างว่าเมืองย่างอยู่ด้านใต้ของแม่น้ำย่าง ใกล้กับคอกยูกา ในเขตบ้านเลี้ยว หมู่ที่ ๑ ตำบลยม อำเภอท่าวังสา เพราะมีหลักฐานทางโบราณคดีร่องรอยของคูน้ำคันดินและซากกำแพงเมืองซ้อนกันอยู่²¹ ต่อมา มีชาวเชียงแสนและลื้อสิบสองปันนาอพยพมาอยู่ด้วยกัน จึงได้หักร้างวางพงขยายออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ มีหัวหน้าชื่อ นายซ้าย จึงเรียกว่าบ้านนาทราย ในการตั้งเมืองย่าง ประชาชนได้ร่วมใจกันบูรณะฟื้นฟูวัดคณิขึ้นใหม่ ให้เป็นศูนย์กลางทางศาสนา ที่สำคัญคือในชุมชนใหม่นี้ได้กล่าวถึงการสร้างระบบเหมืองฝายขึ้น โดยสร้างเหมืองฝายน้ำย่างและทุ่งแตง ทำให้สามารถขยายที่หากินไปทางตะวันตกของบ้านกำปุง ปัจจุบันเรียกบ้านนา मुख มีการ

¹⁹ อ้างถึงในกณิศ ละเอียด, "จากรณนครถึงน่าน" อนุสรณ์ ๒๕๒๑, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑, หน้า ๖๑.

²⁰ หนังสือที่ระลึกในพิธีสถาปนาถิ่น เมืงหลวงบุคควคำ ที่บววงค์ ๗ สุสานบ้านนาว่า คำบคคิลาเพชร อำเภอปัว บาน วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ หน้า ๕๑๔.

²¹ กณิศ ละเอียด, อ้างแล้ว, หน้า ๖๐.

ชุดหนองใหญ่กลางทุ่งนาบ้านนาฆเป็นหนองสาธารณะ สำหรับเลี้ยงสัตว์น้ำ จัดตั้งให้มีขุนแสนดูแล ในสมัยก่อนทุกปีก่อนการจับปลา ทางกรมจะเรียกประชุมชาวบ้าน ให้มาร่วมกันจับปลาและแบ่งปันกัน

หลังจากนั้นมีการสร้างบ้านแปงเมืองของกลุ่มราชวงศ์สุทิดา คำนานกล่าวว่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นคชวาทได้หาทำเลและสร้างเมืองให้พระโอรส ๒ องค์ของพญานาคซึ่งพญานาคได้รับเป็นลูก คือ ขุนนุ่นข้ามแม่น้ำโขงไปตั้งเมืองที่หลวงพระบาง ขุนพองไปตั้งเมืองวรนครหรือเมืองบัว ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงทางเหนือ หลังจากนั้นให้ลูกคือ เจ้าแก้วก้อนปกรอง ต่อมาไม่นานเจ้าแก้วก้อนปกรองก็กลับไปปกรองเมืองอย่าง จึงมอบเมืองวรนครให้แม่ทัพคำปิ่นพระมเหสีปกรองแทน²² เมืองอย่างขยายออกไปตั้งหมู่บ้านคอนไซขึ้นมามีอีกหมู่บ้านหนึ่ง บ้าน^{บ้าน}ก้านทุ่งรุ่งเรือง มีความสัมพันธ์ติดต่อกับอาณาจักรใหญ่อย่างสุโขทัย ถึงกับมีการสร้างเจดีย์แบบสุโขทัยและนำต้นโพธิมาปลูก ต้นโพธินี้เป็นสัญลักษณ์ของหลักเมืองและเป็นสัญลักษณ์ของประชาชนมาจนปัจจุบัน เมื่อถึงเวลาปีใหม่สังขารจะมีการประกอบพิธีทางศาสนาและทำบุญฟังเทศน์กัน²³ เหมือนกับพิธีเป่าบ้านหรือเลี้ยงใจบ้านของชาวลื้อ

ฐานะของเมืองอย่างเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการสร้างเมืองวรนครเป็นศูนย์กลางการปกครอง เมืองอย่างจึงกลายเป็นเมืองบริวาร ในปีพ.ศ ๑๕๒๑ พญานองได้ประกาศให้เรียกชื่อเมืองอย่าง (ซึ่งตอนนั้นเรียกกันว่า เมืองล่าง) อย่างเป็นทางการ สมัยที่พม่าปกครองเป็นสมัยที่มีการอพยพโยกย้ายผู้คนและมีการตั้งถิ่นฐานใหม่อย่างมาก ประชาชนของเมืองอย่างจำนวนหนึ่งถูกกวาดต้อนไปอยู่ที่อื่น วิศวกรรมถูกทำลาย เมืองกลายเป็นเมืองร้าง จนกระทั่งปีพ.ศ ๑๖๔๖ เจ้าเมืองเลนซึ่งเป็นเมืองลื้อในเชียงตุง ได้อพยพไพร่พลชาวลื้อมาอยู่ที่เมืองอย่าง โดยตั้งหมู่บ้านที่บ้านหัวไต้ หรือ บ้านนาคำ เริ่มสร้างเป็นบ้านเป็นเมืองอีกครั้ง สร้างวิศวกรรม และที่สำคัญเนื่องจากบ้านหัวไต้เป็นที่ดินที่หักร้างว่างพวงเพราะดินแข็งแห้ง²⁴ จึงได้สร้างฝายน้ำปัวเพื่อส่งน้ำเข้ามาของชาวบ้าน หลังจากเจ้าเมืองเลนถึงแก่กรรม เจ้าเมืองน่านได้ส่งคนมาปกครองแทน อยู่มาจนถึงปีพ.ศ ๑๖๔๐ เกิดน้ำท่วมใหญ่จนคนต้องอพยพไปอยู่ที่อื่น ภายหลังเจ้านันตวรปัญญาเจ้าหลวงเมืองน่านได้เดินทางมาพบว่า บริเวณนี้เป็นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน จึงให้ราษฎรที่อพยพมาจากเมืองยอง เมืองเชียงแสน และเชียงรายมาตั้งบ้านเรือนอยู่แทน²⁵

จากประวัติของเมืองอย่างจะเห็นการเริ่มตั้งถิ่นฐานในเขตอำเภอปัว ซึ่งปัจจุบันนี้เป็นเขตที่มีชาวลื้ออาศัยอยู่มากที่สุดเขตหนึ่ง ตามเอกสารท้องถิ่นกล่าวว่าบริเวณนี้ได้มีการตั้งถิ่นฐานโดยกลุ่มคนที่อพยพมาจากเมืองเงินยาง ซึ่งจากตำนานระบุว่าเมืองของราชวงศ์ลาว บรรพบุรุษของพญามังราย เป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครองที่สำคัญก่อนที่พญามังรายจะได้รวบรวมอาณาจักรล้านนาอย่างเป็นทางการ การ

²² ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๑ (พระนคร : ก้าวหน้า .๒๕๐๓) หน้า ๔๑๑-๔๑๐.

²³ ย่างแล้ว , หนังสือที่ระลึกงานฌาปนกิจศพแม่หลวงบุตรคำ ถิ่นวงศ์ , หน้า ๑๒.

²⁴ เต็มคัม , หน้า ๑๓ และตำนานชาวลื้อบ้านนาฆ.

²⁵ เต็มคัม , หน้า ๑๔.

ตั้งถิ่นฐานที่เมืองอย่างนั้นเกิดก่อนการตั้งเมืองเชียงใหม่ กลุ่มที่พญากวนอูมานั้นก็ไม่อาจระบุได้ว่าเป็นลื้อหรือไม่ว่าแต่ก็กล่าวได้ว่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มแรกที่ปรากฏหลักฐานว่า มาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นบ้านเป็นเมืองอย่างเต็มรูปแบบ ถึง ไม่เพียงแต่สร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยเป็นกลุ่มก้อน แต่มีการสร้างวัดวาอารามเป็นศูนย์รวมทางจิตใจและสังคม และมีการสร้างระบบชลประทานเหมืองฝายขึ้นเพื่อประโยชน์ในการผลิตเพื่อเลี้ยงดูชุมชน ข้อที่น่าสังเกตคือ บริเวณนี้มีชุมชนลัวะตั้งอยู่ก่อนแล้ว เหมือนกลุ่มชาติพันธุ์ไทหลายกลุ่มที่ได้มีการตั้งถิ่นฐานร่วมกับพวกลัวะ ซึ่งมีทั้งการเข้าไปอยู่ร่วมกันอย่างสันติและการทำสงครามชิงบ้านชิงเมืองของลัวะอย่างกรณีของเมืองของและเชียงตุง²⁶ ชุมชนแรกเริ่มนี้เติบโตขยายออกไปกว้างขวาง มีผู้คนจากถิ่นอื่นมาอยู่ร่วมกัน มีการติดต่อกับอาณาจักรใหญ่อย่างสุโขทัย มีทั้งความเจริญและความเสื่อม บางสมัยประชาชนถูกกวาดต้อนไป หรือหนีภัยสงครามหรือภัยธรรมชาติจนกลายเป็นเมืองร้าง และมีการตั้งถิ่นฐานใหม่สลับกันไป จนไม่อาจกล่าวชัดเจนไปว่าเป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ใดโดยเฉพาะได้

ชาวลื้อมีประวัติการตั้งถิ่นฐานและประวัติหมู่บ้านที่น่าสนใจ แสดงถึงความผูกพันกับท้องถิ่นและเป็นหลักฐานการตั้งถิ่นฐานเป็นระยะเวลานาน ตัวอย่างเช่น บ้านเหล่า ตำบลพระพุทธรบาท อำเภอเชียงกลาง นอกจากชื่อหมู่บ้านที่แสดงถึงกิจกรรมการค้าสัตว์ของชุมชนแล้ว ยังมีเรื่องเล่าที่ระบุถึงชื่อสถานที่ต่างๆ โดยอิงกับความเชื่อของพุทธศาสนาเช่นเกี่ยวกับการก่อตั้งหมู่บ้านหรือเมืองตามพุทธทำนาย ที่บ้านเหล่ามีตำนานพระพุทธรบาทที่เล่าสืบต่อกันมาว่า²⁷ พระพุทธองค์ได้เสด็จมาที่บ้านคราวหรือบ้านเจดีย์ในปัจจุบัน ได้หยาดน้ำลงที่พระบาทเกิดเป็นห้วยน้ำหยาด ต่อมาเรียกว่า ห้วยพระพุทธรบาทเป็นห้วยที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดปี มีตายายถือศีลนั่งขานหม่าทว่าพระพุทธรบาทเสด็จมาจึงเอาผ้าขาว ๑ ผืนซ้อนกันบนพื้นของให้พระองค์เหยียบ ปรากฏว่าตอนจะยกผ้าขึ้นมา ยกไม่ขึ้น มีน้ำต้วลลยๆต้วหนึ่งปรากฏขึ้น พระพุทธเจ้าจึงบอกให้ตายายอธิษฐานและยกผ้าขึ้นบนหลังม้า หากผ้าตกที่ใดให้สร้างอนุสรณ์สถานที่นั้น ตายายติดตามม้ามาจนถึงบ้านเหล่า แล้วผ้ามาตกที่บ้านเหล่า พอผ้าตกม้าก็หายไป ตายายจึงเสียใจพยายามติดตามหาม้า มาหยุดร้องไห้ที่หมู่บ้านแห่งนี้ บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่าบ้านไห้ต่อมาเพี้ยนเป็นบ้านทุ่งไฮ เมื่อเดินมาถึงลำห้วยแห่งนี้ตายายก็พากันหยุดคร่ำครวญ ห้วยนั้นจึงเรียกว่า ห้วยหุย เมื่อได้พบชาวบ้านกำลังนั้นตั้งสุราจึงได้ขอให้ช่วยติดตามม้า ชาวบ้านผัดผ่อนเรื้อร ตายายโกรธว่าชาวบ้านนี้เกียจ บ้านนั้นจึงเรียกว่า เชียงค้ำ ปัจจุบันเรียก เชียงกลาง เมื่อหาม้าไม่พบในที่สุดท้ายก็ยอมทิ้งความพยายามกลับมาที่บ้านเหล่ามาสร้างอนุสรณ์สถานที่ผ้าตก พร้อมทั้งปลูกต้นไม้ไว้สองต้น ซึ่งยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ที่อำเภอเชียงกลางยังมีเรื่องเล่าอีกว่า ที่อำเภอนี้ไม่มีหมอกตกเพราะมีแก้วกินหมอกอยู่ที่เจดีย์บ้านคราวหรือบ้านเจดีย์ และที่ใดชื่อว่าเชียงกลาง เพราะตอนที่พระพุทธองค์มาหยุดพักที่นี่ ชาวบ้านได้นำเอาฉัตร

²⁶ ทวี สว่างปัญญางกูร . *ตำนานเมืองของ* (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม , ๒๕๒๑) และ *ตำนานเมืองเชียงตุง* (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ , ๒๕๒๑)

²⁷ สัมภาษณ์ นายประคังร ธารีกร อายุ ๕๕ ปี บ้านเลขที่ ๑๑ บ้านเหล่า ต.พระพุทธรบาท อ.เชียงกลาง จ.น่าน วันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๖๖.

มากางกันแดดและฝนให้ จึงชื่อว่าเมืองเชียงกวาง ที่นี้จะมีประเพณีขึ้นธาตุทุกปีละ ๒ ครั้ง มีการทรงน้ำธาตุด้วยน้ำอบน้ำหอมและบนบานให้มีโชคมีลาภ

การอพยพและการตั้งถิ่นฐานของชาวลีเกอในสมัยเจ้าเจ็ดคน

นอกจากการอพยพและตั้งถิ่นฐานในสมัยโบราณดังกล่าวมาแล้ว สมัยที่น่านมีการอพยพและตั้งถิ่นฐานอย่างมาก และมีหลักฐานชัดเจน คือ สมัยที่น่านถูกพม่ายึดครอง และสมัยการฟื้นฟูเมืองน่านขึ้นมาอีก

ช่วงปลายสมัยพม่าปกครอง (พ.ศ ๒๑๐๑ - ๒๑๑๗) ชาวน่านเริ่มต่อต้านและคืนรนเพื่อเป็นอิสระจากอำนาจพม่า พม่าต้องส่งกองทัพใหญ่มาปราบปรามหลายครั้ง โดยเฉพาะในปีพ.ศ ๒๑๔๖ เป็นช่วงเวลาทุกข์เข็ญของน่าน ประชาชนต้องหนีภัยสงครามไปซุกซ่อนตามป่าดงเขาที่อยู่ห่างไกล บ้างถูกกวาดต้อนไปเมืองพม่า บ้านเมืองวัดวาอารามตลอดจนพระพุทธรูปสำคัญๆถูกเผาทำลาย นอกจากพม่าแล้วยังมีลาวและเวียตนามที่ถือโอกาสมาปล้นสดมภ์ราษฎรที่กำลังระส่ำระสายอยู่แล้ว กวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินกลับบ้านเมืองของตน^{๒๘}

กษัตริย์พม่าตระหนักว่าไม่อาจปกครองเมืองน่านได้หากปราศจากความร่วมมือจากผู้นำท้องถิ่น จึงแต่งตั้งให้ผู้นำท้องถิ่นของน่านปกครองร่วมกับข้าราชการพม่า แล้วต่อมาก็ปล่อยให้ปกครองกันเองภายใต้อำนาจของพม่า ทำให้สถานการณ์ดีขึ้นชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่การปกครองของพมานั้นเข้มงวดและบูครีตจนประชาชนไม่พอใจ น่านและเมืองอื่นๆในล้านนาได้ตั้งสมุทกำตังกันต่อต้านอำนาจพม่า และมักถูกพม่าปราบปรามอย่างรุนแรง ประชากรของน่านลดลงอย่างมากเนื่องจากสงคราม เสียชีวิตจากการต่อสู้ โรคภัยไข้เจ็บและความอดอยากขาดแคลน ในขณะที่มีอีกจำนวนมากที่ถูกกวาดต้อนไป อังวะ เชียงแสน (ซึ่งเป็นศูนย์การปกครองของพม่าในตอนนั้น) หลวงพระบาง เวียงจันทน์และอยุธยา พงศาวดารเมืองน่านได้บรรยายไว้ว่า

เมืองน่านเราก็เป็นอันเปล่าห่างสูญเสีย ก็บมีท้าวพระยารักษา
แล้ววีไพร่ไทยทั้งหลายอันเกิดค้างอยู่กับบ้านกับเมืองนั้นก็พา
กันลี้ซ่อน อยู่ในป่าเถื่อนหอมห้วยราวเขานั้นแล....^{๒๙}

ราวปีพ.ศ ๒๑๑๗ เชียงใหม่ ลำปางและลำพูน เริ่มประกาศตัวเป็นอิสระจากพม่า และเข้าสวมักคิดและขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพ แต่กว่าจะขับไล่พม่าออกจากที่มั่นสุดท้ายที่เชียงแสนได้ก็ต้องใช้เวลาอีกกว่า ๓๐ ปี จากนั้นทุกเมืองก็ต้องบูรณะฟื้นฟูบ้านเมือง ที่สำคัญคือ การสะสมกำลังไพร่พลมา

^{๒๘} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๑ . (พระนคร : ก้าวหน้า , ๒๕๐๗) หน้า ๔๑๗-๔๑๘.

^{๒๙} อ้างแล้ว , ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๑ , หน้า ๔๕๑.

สร้างบ้านแปงเมือง มีการป่าวประกาศชักชวนให้ผู้ที่หลบหนีไปอยู่ตามป่าตามเขากลับมาสู่ถิ่นเดิมของตน³⁰ ในขณะที่เดียวกันก็มีการทำสงครามกับบ้านเล็กเมืองน้อยที่อยู่ใกล้เคียง เพื่อกวาดต้อนผู้คนมาใส่บ้านเมืองของตน เป็นกำลังในการผลิต ป้องกันข้าศึกศัตรู บูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม บ้านเรือนตลอดจนระบบชลประทานที่ถูกทิ้งร้างไปเพราะสงคราม

กระบวนการฟื้นฟูบ้านเมืองของน่านเริ่มช้ากว่าที่อื่น หลังจากเจ้านันทวรปัญญา (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๓) เจ้าหลวงเมืองน่านยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ ในปีพ.ศ. ๒๓๓๓ น่านก็เริ่มนโยบาย “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” บ้าง ทั้งโดยสันติวิธีและโดยการใช้กำลังกวาดต้อน พงศาวดารเมืองน่าน กล่าวถึงการอพยพและการกวาดต้อนชาวลื้อจำนวนมากมาสู่เมืองน่าน ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๓๓๓ มีชาวของ หรือชาวลื้อจากเมืองของจำนวน ๖๐๐ คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมืองน่าน³¹ ในปีพ.ศ. ๒๓๓๔ เจ้าหลวงเชียงของนำราษฎรจำนวน ๕๐๐ ครัวเรือนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในน่านโดยสมัครใจ³² ในปีพ.ศ. ๒๓๔๘ เจ้านายเมืองน่านยกกองทัพไปตีสิบสองปันนาแล้วนำเอาเจ้านายขุนนางลื้อพร้อมเครื่องบรรณาการไปกรุงเทพฯ³³ และในปีพ.ศ. ๒๓๕๕ เจ้านายเมืองน่านกวาดต้อนคนจากเมืองลำ เมืองพง เชียงแขง และเมืองหลวงภูคาเข้ามาอีกประมาณ ๖๐๐๐ คน³⁴ เอกสารตะวันตกระบุว่าในปีนี้น่านได้บุกโจมตีเมืองสิง เมืองมาง เมืองพง และเมืองดำ ต่อมาเมืองสิงซึ่งเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์และเป็นที่ต้องการของเมืองน่านถูกเจ้าเมืองเชียงแขงอพยพผู้คนมายึดครองและตั้งถิ่นฐานเพราะเมืองเชียงแขงมีปัญหาความอดอยากขาดแคลน ในขณะที่เมืองสิงนั้นประชากรถูกอพยพออกไปอยู่ที่น่านและที่อื่นๆ น่านซึ่งเฝ้ามองเมืองสิงอยู่จึงใช้กำลังเข้าบังคับให้เจ้าเมืองเชียงแขงซึ่งครองเมืองสิงอยู่ยอมสวามิภักดิ์ในปีพ.ศ. ๒๔๓๑³⁵

สงครามเชียงตุง (พ.ศ. ๒๓๕๓-๒๓๕๗) เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้มีการอพยพเจ้านายและไพร่พลลื้อมาสู่ล้านนา เมืองน่านส่งกองกำลังไปร่วมกับกองทัพไทยและกองกำลังของเมืองอื่นๆทำสงครามเพื่อยึดครองเชียงตุง โดยมีสาเหตุมาจากการที่เจ้านายเมืองเชียงรุ่งเกิดการทะเลาะแย่งชิงอำนาจกันเองแล้วหนีมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์ไทย ขุนนางข้าราชการไทยเห็นว่าควรจะขยายอำนาจเข้าไปเชียงรุ่งนั้น จำเป็นต้องยึดครองเชียงตุงให้ได้เสียก่อน จึงได้ส่งกองทัพใหญ่ไปเพื่อยึดครองเชียงตุง³⁶ ในสงครามครั้งนั้นเมืองน่านได้กวาดต้อนเอาผู้คนจากสิบสองปันนามาอยู่เมืองน่าน ปีถัดมาน่านก็ได้คนจากเชียงแขงเข้ามาอีก³⁷ การอพยพโยกย้ายของชาวลื้อในระยะหลังจากนี้ เกิดจากความต้องการหนีภัยสงคราม

³⁰ สงวน ไชยสุขวัฒน์, ประชุมตำนานมณฑลพายัพ (กรุงเทพฯ : โคเคชั่นสโตร์, ๒๕๐๕) หน้า ๔๑๖-๔๑๗.

³¹ ชาวของเป็นกลุ่มคนที่มีภาษาพูดและวัฒนธรรมเหมือนชาวลื้อ แต่มีถิ่นที่อยู่ที่เป็นของตนเองซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเชียงตุงในพม่า

³² ย่างแล้ว, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๑, หน้า ๔๖๔-๔๖๕.

³³ สัมคม, หน้า ๔๑๑.

³⁴ สัมคม, หน้า ๔๑๐.

³⁵ An Englishman's Journal, (Bangkok: Media, 1980) pp.91-91.

³⁶ สำนักวิชาพิทยการวงศ์, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพฯ: สุรสภา, ๒๕๐๔) หน้า ๑๕๔.

³⁷ ย่างแล้ว, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๑, หน้า ๕๐๒.

อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน	ถิ่นเดิม	
ปัว	ศิลาแลง	บ้านคอนไชย	เมืองของ เมืองเงิน เชียงรุ่ง	
		บ้านคันทก	เชียงรุ่ง	
		บ้านเสี้ย	เชียงรุ่ง เมืองเงิน เมืองของ	
			เมืองเลน เมืองพวน	
		บ้านศาลา		
		บ้านหัวน้ำ	เมืองของ เชียงม่วน	
		บ้านฝาย	เชียงรุ่ง เมืองพวน	
		บ้านหัวคอย	เมืองของ เชียงม่วน เชียงรุ่ง	
			เมืองพวน เมืองเลน	
			เมืองของ	
	สถาน	บ้านนาบ้าน	เมืองของ	
		บ้านสันติสุข	เชียงลาบ เมืองเงิน เชียงตุง	
			เมืองลำ	
		ปัว	บ้านคอนแก้ว	เมืองของ เมืองพวน
			บ้านปรารงค์	เมืองของ
			บ้านซอน	เมืองของ เมืองพวน เมือง
				ซอน
			บ้านป่าลาน	เมืองของ เชียงของ เมือง
				ซอน
			บ้านมอน	เมืองเลน เมืองของ
บ้านร้องแง	เมืองเลน เมืองของ			
บ้านเก็ด	เมืองเลน			
บ้านคึด				
เชียงกลาง	พระพุทธบาท	บ้านเหล่า	เมืองของ	
		บ้านฮ้อ	เชียงแขง เมืองของ	
		บ้านหนองแดง	เชียงแสน เมืองเลน หลวง	
			พระบาง เชียงลม	
			เมืองเลน เชียงฮ่อน	
	เชียงกลาง	บ้านเชียง โคม	เมืองเลน เชียงฮ่อน	
		บ้านศรีอุคม	เชียงลม เมืองเงิน	

อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน	ถิ่นเดิม
ทุ่งช้าง	งอบ	บ้านจิว	-
		บ้านงอบศาลา	เมืองหลวง เมืองของ
		บ้านงอบเหนือ	“
		บ้านงอบใต้	“
		บ้านงอบกลาง	“
	ปอน	บ้านทุ่งสุน	เมืองเงิน เชียงฮ่อน เชียงลม
		บ้านห้วยทุ่ง	เมืองเงิน
		บ้านใหม่	“
		บ้านห้วยโก้น	“
		บ้านนาแว	“
		บ้านหลวง	-
		บ้านชัย	-
		บ้านห้วยสะแก	-
		บ้านเมืองเงิน	-
		แพะ	บ้านห้วยเตย
บ้านสะหลี่	-		
เมือง กิ่งอำเภอ	คูพงษ์	-	-
		-	-
		-	-
		-	-
บ้านหลวง	-	-	
แม่จริม	-	-	
สันติสุข	ป่าแหวหลวง	บ้านสบยาง	เมืองของ

ถิ่นเดิมของชาวลื้อโนเมืองน่านนั้น อยู่บริเวณชายแดนที่บรรจบกันของสิบสองปันนา เชียงตุง ลาว และล้านนา ได้แก่ เมืองลำ เมืองเลน เมืองขอนแก่น เมืองของ เมืองผู้ เมืองหลวง เชียงแขง เมืองสิง เชียงลาบ เมืองเงิน เมืองพวน และเมืองงอบ นอกจากนี้ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ใกล้เคียงกันแล้วยังมีข้อที่นำ สังกศตบางประการเกี่ยวกับเมืองเหล่านี้ ซึ่งน่าจะมีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อโนน่าน ตลอดจนการ ปรับตัวเข้ากับโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของน่าน

ประการแรก เมืองต่างๆเหล่านี้เคยอยู่ใต้อำนาจของล้านนาในยุคสมัยที่ล้านนามีความเข้มแข็งทางการเมือง การยอมรับอำนาจทางการเมืองของรัฐที่เข้มแข็งกว่า เป็นแบบฉบับของรัฐแบบจารีตซึ่งมีอาณาเขตที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับอำนาจและความสามารถของผู้ปกครอง ยามที่ผู้ปกครองเข้มแข็งมีความสามารถในการรบ ก็จะขยายอำนาจออกไปครอบงำเมืองอื่นๆที่อยู่ใกล้เคียง เมืองชายแดนเหล่านี้จึงเปลี่ยนเจ้าอธิราชอยู่เสมอ

ประการที่สอง การเดินทางไปมาหาสู่กันเป็นปกติวิสัย ผู้คนของเมืองต่างๆในสิบสองปันนา เชียงตุง ลาว และล้านนามีการเดินทางติดต่อกันอยู่เสมอ มีเส้นทางที่มักใช้กันมากจากน่านไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ ไปถึงเมืองเชียงฮ่อนและเมืองเชียงคอบ ในหนังสือพื้นน่านเมืองน่านเองก็ได้ระบุถึงระยะทางและระยะเวลาที่ใช้เดินทางระหว่างเมืองต่างๆ เช่น

เชียงลม เมืองเงิน ๑๘,๐๐๐ แต่เวียงน่านโพเมืองง
๑๖,๐๐๐ งบไฟอว ๖,๐๐๐ อวไฟยม ๕,๐๐๐
ยมไฟย่าง ๓,๐๐๐ ย่างไฟคว่าง ๕,๐๐๐ คว่างไฟพิ้ว
๓,๐๐๐ พิ้วไปเชียงกาง ๘,๐๐๐ เชียงกางไฟเพื่อ ๓,๐๐๐...³⁸

เมืองต่างๆที่เป็นถิ่นเดิมของชาวลื้อในน่าน เช่น เมืองเงินนั้นเป็นเมืองที่มีแร่เงินและตะกั่วอยู่แถบภูเขา นอกจากนี้ที่สำคัญยังเป็นจุดผ่านของเส้นทางการค้าเกลือ เป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อจากสิบสองปันนา ในช่วงต้นของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เป็นช่องทางของการอพยพและตั้งถิ่นฐาน เพราะระยะทางไม่ไกล สามารถเดินทางเข้าสู่่านได้สะดวก พบว่ามีผู้อพยพหลายพันคนจากสิบสองปันนามาสู่น่าน³⁹ เมืองลื้อนั้นเป็นเมืองที่มีความสำคัญอยู่บริเวณชายแดนติดต่อระหว่างสามรัฐ คือ ล้านนา เชียงตุง และสิบสองปันนา เป็นเมืองที่มีค่ายคูประตูหอรบพร้อมมีถนนหนทางเป็นระเบียบเรียบร้อย มีความอุดมสมบูรณ์ดินคือน้ำดีเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน ระยะทางจากเมืองลื้อไปเมืองเชียงรุ่งใช้เวลาเพียง ๘ วัน มักมีการอพยพของประชาชนอยู่เสมอ ปรากฏว่าปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ มีคนจากเชียงตุงมาตั้งหมู่บ้านอยู่ในเมืองลื้อ ๗ หมู่บ้าน มาจากเมืองฮุนเมืองฮำของสิบสองปันนาอีก ๘ หมู่บ้าน⁴⁰

ประการที่สาม เมืองลื้อบางเมืองเคยเป็นส่วนหนึ่งของน่านมาก่อน กฎหมายบางฉบับของน่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาณาจักรหลักคำที่รวบรวมขึ้นราวปีพ.ศ ๒๓๕๕ กล่าวถึง นาสักคีคอกของเจ้านายผู้ปกครองเมืองน่าน ได้ระบุถึงศักดิ์คณาของเจ้าพระยาเลน เจ้าเมืองเชียงแขง เจ้าเมืองพูคา เจ้าเมืองหลวง เจ้าเมืองเชียงลาบและเจ้าเมืองถ้ำ ซึ่งเป็นเมืองลื้อ⁴¹ แสดงถึงความสำคัญของเมืองเหล่านี้ในกลุ่มเมืองบริวาร

³⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, หนังสือพื้นน่านเมืองน่าน (เชียงใหม่ : วิทยาลัยครู, ๒๕๒๘) หน้า ๒๐.

³⁹ An Englishman, Siamese Journal 1820-1823, p. 71.

⁴⁰ Ivid, p.123.

⁴¹ ศักดิ์คี คองคอก, หลักกฎหมายประวัติศาสตร์ล้านนาจากเอกสารค้นคว้าในตำนานและพงศาวดาร, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๖) หน้า ๑๘.

ของน่าน เดิมน่านมีอาณาเขตทางเหนือจดฝั่งแม่น้ำโขงที่เมืองเชียงของ ทางตะวันตกจดเขตเชียงรายบริเวณแม่น้ำอิงวกเข้าหาเขตแม่น้ำยม และติดต่อกับลำปางและแพร่ทางตะวันออก มีอาณาเขตที่ล้อมตามลำแม่น้ำโขงลงมาถึงเมืองเชียงตม เชียงฮ่อนไปเมืองเงิน จดทิวเขาหลวงพระบางทางใต้ ส่วนทางทิศใต้ของน่าน ติดต่อกับเขตจังหวัดอุตรดิตถ์ถึงบ้านผาเลือด ชำเภอท่าปลา นอกจากนี้น่านยังมีเมืองสิง เมืองนัง เมืองหลวงน้ำทา เมืองภูคา เมืองเชียงลาบและเมืองเชียงแขงซึ่งอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นเมืองขึ้น เมื่อกรุงศรีอยุธยาเริ่มจัดปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราชภาคเหนือ ได้มีการตราพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ร.ศ. ๑๑๖ กำหนดการปกครองแขวงน้ำของ มีเมืองกอบ เชียงลม เชียงฮ่อน และเมืองเงิน อยู่รวมกันมีที่ว่าการอยู่ที่เมืองเชียงลม ปกครองโดยนายแขวง ๑ คน รองนายแขวง ๒ คน พร้อมด้วยสมุหบัญชีและเสมียน ต่อมาเมืองเงิน เมืองเชียงฮ่อน เชียงลมและเมืองกอบได้ตกเป็นของฝรั่งเศส^{๔๒}

การอพยพและการตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อในน่านนั้น ในสมัยโบราณเกิดจากการทำสงครามกวาดต้อนผู้คนเพื่อมาสร้างบ้านแปงเมือง ดังที่ชาวสิบสองปันนามักกล่าวถึง “ศึกกะหล่อม”^{๔๓} อันเป็นสาเหตุให้มีการอพยพผู้คนจนบางเมืองของสิบสองปันนากลายเป็นเมืองร้างไป การกวาดต้อนนี้คงทำให้เกิดการอพยพอย่างจำใจจำยอม เพราะไม่อาจต้านทานกำลังที่เหนือกว่าได้ อย่างไรก็ตามได้มีชาวลื้อจำนวนมากหลวมหมู่บ้านที่อพยพมาด้วยความเต็มใจ เพราะต้องการหนีภัยสงครามและปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองในท้องถิ่นของตนเอง เช่น กรณีบ้านหนองบัว บ้านคอนมูล และบ้านต้นอ่าง ทำนองหนีร้อนมาพึ่งเย็นหนีความอดอยากและไม่มีที่ทำกิน ศึกล้อมที่เกิดขึ้นในเขตตอนเหนือของเวียตนามและลาวก็เป็นสาเหตุทำให้เกิดการอพยพโยกย้ายของประชากรจำนวนมาก การอพยพย้ายถิ่นของชาวลื้อหลายๆครั้งทำเป็นกลุ่มเล็กๆ เป็นเรื่องปกปิดวิสัยของประชาชนในรัฐแบบจารีตที่ไม่มีพรมแดนทางการเมืองที่แน่นอน ประชาชนสามารถอพยพไปตั้งถิ่นฐานในที่ๆตนเห็นว่าปลอดภัยและสุขสบาย โดยยอมรับอำนาจของเจ้าผู้ปกครองถิ่นใหม่

ในช่วงต้นสมัยเจ้าเจ็ดตน มีชาวลื้อจากสิบสองปันนาแตกศึกฮ่อ อพยพมาอยู่บ้านนาไฮ เมืองน่าน ต่อมาพบว่าบริเวณบ้านปอ เมืองเชียงของมีทำเลอุดมสมบูรณ์ จึงอพยพจากบ้านนาไฮมาอยู่บ้านปอแทน แล้วขยายการตั้งถิ่นฐานไปเหนือน้ำงาว บ้านน้ำโตะและบ้านกลางซึ่งภายหลังย้ายไปตั้งบ้านสถานเป็นกลุ่มหมู่บ้านลื้อที่อยู่ใกล้ชิดกัน ที่สำคัญคือ หมู่บ้านเหล่านี้แม้จะอยู่ในอาณาเขตของเมืองเชียงของแต่ไม่อยู่ภายใต้อำนาจเจ้าเมืองเชียงของ แต่ขึ้นอยู่กับเจ้าเมืองน่านโดยตรง ชายฉกรรจ์ในหมู่บ้านจะต้องถวายทองคำให้เจ้าเมืองน่านคนละ ๑ ตึงทุกปี เพราะชาวบ้านเหล่านี้มีอาชีพร่อนทองในลำน้ำงาว ถ้ำหาทองไม่

^{๔๒} บัว ไทศรี, “ประวัติศาสตร์” น่านน่าน, หน้า ๒๒๔ และ George B. McFarland, *Historical Sketch of Protestant Missions in Siam, 1828-1928*, (Bangkok: Bangkok Times, 1928) P. 148.

^{๔๓} เช่นเมืองน่านกับตองปันนาถูกเจ้าเมืองน่านยกกองทัพมากวาดต้อนผู้คนไปจนหมด เลือ แชน ของ “สี่เรือนและสี่บ้านสี่เมืองของเจ้าสิบสองปันนา” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไท ไทย วันที่ ๑๑-๑๔ มิถุนายน ๒๕๓๑ โรงแรมดวงตะวัน, หน้า ๕.

ได้ก็ต้องส่งเงิน ๘ แดบแทน ข้อกำหนดนี้ถูกยกเลิกในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ และหมู่บ้านเหล่านี้ก็กลับไปขึ้นกับเมืองเชียงของ⁴⁴

การตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อในหมู่บ้านต่างๆเหล่านี้ไม่ถาวรตายตัว ในสมัยหลังมักมีการอพยพโยกย้ายถิ่น โดยเหตุผลส่วนตัวหรือทางครอบครัว เป็นผู้ขายแรงงานแล้วย้ายไปอยู่บ้านภรรยาที่หมู่บ้านของภรรยาตามธรรมเนียมลื้อและยวน หรือโดยเหตุผลทางเศรษฐกิจ มีปัญหาที่ทำกินและปัญหาภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม น้ำแล้ง หรือที่ดินไม่อุดมสมบูรณ์ จึงทำให้มีการขยับชุมชนของชาวลื้อออกไปจากเดิมที่มีอยู่ ดังเช่นกรณีของชาวลื้อบ้านเหล่า ตำบลพระพุทธบาท อำเภอเชียงกลาง ได้อพยพไปอยู่ที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยากว่า ๓๐ ครัวเรือนเนื่องจากปัญหาความอดอยาก⁴⁵

PAYAP UNIVERSITY

⁴⁴ รองอำมาตย์ตรีขุนภูทิตฺตกิจ, "อัครเมืองเชียงของ" ใชษวรรษ ๖ ฉบับเดือนกรกฎาคม ๒๕๑๒, หน้า ๕-๑๘. และ H. Warrington Smyth *Notes of a Journey to the Upper Mekong-Siama* (London: John Murray, 1895) p.169 and 176.

⁴⁵ สืบถรณ์ นายประคิมรุ้ง จี๊วก อายุ ๕๕ ปี บ้านเลขที่ ๑๑ บ้านเหล่า ตำบลพระพุทธบาท อำเภอเชียงกลาง ผ่าน วันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๑๖.